

Ἄνωτάτη γνῶσις.—Τρίτον καὶ ἀνώτατον γνώσεως εἶδος εἶναι ἢ ἐποπτικὴ ἢ ἐνορατικὴ ἢ κατ' ἐνόρασιν λεγόμενη γνῶσις (*scientia ἢ cognitio intuitiva*), ἣτις ἀπὸ τῆς σαφοῦς ιδέας τῆς εἰδικῆς οὐσίας κατηγορημάτων τινῶν τοῦ θεοῦ χωρεῖ εἰς τὴν σαφῆ γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων¹, ἢ, ὡς ἄλλως λέγεται, γνωρίζει τὰ πράγματα διὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ². Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως οὔτε διαφέρει τοῦ δευτέρου εἶδους κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ δεικνύει ἡμῖν ἀμέσως (ἄνευ χρήσεως συλλογισμῶν) τὸν θεὸν καὶ πάντα τὰ ὄντα κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν φύσιν ὡς περιεχόμενα ἐν τῷ θεῷ καὶ προερχόμενα ἀναγκαίως ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ³. Καὶ ἡ γνῶσις αὕτη, πολλῶ μᾶλλον τῆς προηγουμένης, θεωρεῖ τὰ ὄντα οὐχὶ ὡς τυχαῖα ἀλλ' ὡς ἀναγκαῖα, οὐχὶ ὡς μεμονωμένα καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον⁴, ἀλλ' ἐν τῇ ἀναγκαίᾳ αὐτῶν ἀλ-

ἀνάγκης ταύτης.

Ὁ χρόνος εἶναι, ὡς καὶ ὁ χῶρος, ἔργον τῆς φαντασίας, ἣτις ἐκλαμβάνει τὰ πράγματα ὡς τυχαῖα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Παρέχει δὲ ὁ Σπινόζας ψυχολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς γενέσεως τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου δεικνύων ὅτι αὕτη γεννᾶται τῇ βοηθείᾳ τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων, τῆς ἀναμνήσεως καὶ τῆς προσδοκίας. [Κατὰ τὴν θεωρίαν ὅμως τοῦ Καντίου ἡ ἐποπτεία τοῦ χρόνου, ἣτις πρέπει νῦν νὰ ἐρμηνευθῇ, προϋποτίθεται ὡς ἤδη ὑπάρχουσα].

Ὅπως ἂν ἔχη, ἐνῶ ὁ λόγος (τὸ λογικόν) σκοπεῖ τὰ πράγματα ὡς ἀναγκαῖα καὶ ἄχρονα (κατὰ τὴν μορφήν τῆς αἰωνιότητος), ἡ φαντασία τούναντίον ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν ὡς τυχαίων καὶ ἐν χρόνῳ ὄντων (αὐτ. 2,44. αὐτ. cogol. 1 καὶ 2). Χρόνος καὶ αἰωνιότης εἶναι ἀντικρυς (*toto genere*) ἀντίθετα. Ὁ θεός, ὡς αὕτη αὕτη ἢ ὑπαρξίς, νοεῖται ὡς αἰωνία ἀλήθεια, « *aeterna veritas* » (αὐτ. 1, Def. 8). Ἀλλὰ καὶ παντὸς πράγματος συγκεκριμένου ἢ ἐννοια ὑπέγκειται τοῦ χρόνου· ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ (κατὰ τὸν εἰρημένον ὀρισμὸν) οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν χρόνον, εἶναι αἰωνία.

1. Αὐτ. 2,40 schol. 2.

2. Αὐτ. 5, 25 - 30.

3. Ἡ ὑπαρξίς τῶν πραγμάτων ἔχει τὴν ρίζαν ἐν τῷ θεῷ· διότι, εἰ καὶ ἕκαστον ἤρτηται ἐξ ἐτέρου, ὅμως « ἡ δύναμις, δι' ἧς ἕκαστον ἐμμένει ἐν τῇ ὑπαρξί, ἀπορρέει ἐκ τῆς αἰδίου ἀνάγκης τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ » (2,45, schol.).

4. Ἡ φαντασία παριστᾷ τὴν σωματικὴν οὐσίαν, τὴν ἕκτασιν, ὡς πεπερα-

ληλουχία και ἀχρόνως, κατὰ τὴν μορφήν τῆς αἰωνιότητος¹.

Ἡ κατ' ἐνόρασιν λοιπὸν γνῶσις προβαίνει ἀπὸ τῆς σαφοῦς ἐννοίας τῶν κατηγορημάτων τοῦ θεοῦ εἰς τὴν τελείαν γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων². παρέχει ἀμέσως και ἄνευ τινὸς κόπου τὴν γνῶσιν τοῦ παντός³, πορίζει δὲ τὴν γαλήνην και μακαριότητα τῆς ψυχῆς⁴. Εἶναι δὲ ἡ γνῶσις τοῦ θεοῦ τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν (*sum-mum bonum*) τῆς ψυχῆς και ἡ ὑπερτάτη ἀρετὴ αὐτῆς⁵.

Τέλος ῥητέον ὅτι, ὅπως ἐκ τῆς ἐνοράσεως τοῦ θεοῦ ἐρχόμεθα εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων, οὕτω και ἀντιθέτως ἐκ τῆς γνώ-

σμένην και διαιρετήν, ὁ δὲ νοῦς τούναντίον ὡς ἀπειρον και ἀδιαίρετον· τουτέστιν ἐκείνη μὲν παριστᾷ τὰ πράγματα ἐν τόπῳ, οὗτος δὲ ἀσχέτως πρὸς αὐτὸν (1,15, schol. ἰδὲ ἀνωτ. σελ. 319). Ὡσαύτως ἡ μὲν φαντασία παριστᾷ τὰ πράγματα ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρελθὸν και τὸ μέλλον ὡς τυχαῖα, ὁ δὲ νοῦς ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀσχέτως πρὸς τὸν χρόνον ὡς ἀναγκαῖα (2,44, cogol. 1 και 2).

1. « Νοεῖν τὰ πράγματα κατὰ τὴν μορφήν και ὑπὸ τὸ φῶς τῆς αἰωνιότητος σημαίνει νοεῖν αὐτὰ καθ' ὅσον σκοποῦνται διὰ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ, ὡς ὄντα πραγματικά (*entia realia*), ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, καθ' ὅσον ἐμπεριέχουσι τὴν ὑπαρξιν διὰ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ (5,30, Demon.), ἦτοι, καθὰ λέγεται ἀλλαχοῦ (5,29, schol.) « νοεῖν τὰ πράγματα οὐχὶ ὡς ὑπάρχοντα ἐν σχέσει πρὸς ὀρισμένον τόπον και χρόνον ἀλλ' ὡς περιεχόμενα ἐν τῷ θεῷ και ἀπορρέοντα ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς θείας φύσεως, ὡς ἀληθῆ και πραγματικά ». Οὕτω πως ὀπισθεν τῶν παροδικῶν φαινομένων βλέπομεν « τὰ σταθερὰ και ἀίδια ὄντα » και τοὺς αἰδίους νόμους, « τὰ πραγματικά ὄντα » (*entia realia*).

2. Ὅσῳ μᾶλλον γινώσκομεν τὸν θεόν, τοσοῦτῳ ἀκριβέστερον νοοῦμεν τὰ πράγματα. Ὑπερτάτη δὲ τῆς ψυχῆς τάσις και ὑπερτάτη αὐτῆς ἀρετὴ εἶναι ἡ κατὰ τὸ τρίτον γένος τῆς γνώσεως κατανόησις τῶν πραγμάτων (2,40, schol. 2. 5,24 - 26. Πρβλ. 5,36, schol., ἐνθα ἐξαίρεται ἡ ὑπεροχὴ τοῦ εἴδους τούτου τῆς γνώσεως ὑπὲρ τὰ ἄλλα.

3. Ἐὰν παραβάλωμεν τὴν ὅλην φύσιν πρὸς βιβλίον, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ μὲν φαντασία συλλαβίζει τὰς λέξεις, ὁ δὲ λόγος ἀναγινώσκει και συνάπτει τὰς προτάσεις, ἡ δ' ἐνόρασις συλλαμβάνει (ἀμέσως) τὴν ἐννοίαν τοῦ ὅλου βιβλίου.

4. Αὐτ. 5,27. « Ἐκ τοῦ τρίτου τούτου τῆς γνώσεως εἴδους γεννᾶται ἡ μεγίστη δυνατὴ τῆς ψυχῆς γαλήνη », 4, Append, c. 4 « Εὐδαιμονία εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὴ τῆς ψυχῆς ἡ γαλήνη, ἣτις γεννᾶται ἐκ τῆς ἐνορατικῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ (*ex Dei intuitiva cogitatione*) ».

5. Αὐτ. 4,28.

σεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἐρχόμεθα εἰς τὴν γνῶσιν τῆς αἰωνίας καὶ ἀπείρου οὐσίας τοῦ θεοῦ^{1.2}.

Τὸ ἀνώτατον τῆς γνώσεως εἶδος δὲν διαλύει μὲν παντελῶς τὰ πάθη, ἐφ' ὅσον εἶναι τοιαῦτα, ἀλλὰ περιορίζει αὐτά, ὥστε νὰ ἀποτελῶσιν ἐλάχιστον τῆς ψυχῆς μέρος· γεννᾷ δὲ ἀγάπην πρὸς πρᾶγμα ἀναλλοίωτον καὶ αἰώνιον καὶ ἀληθῶς ὑφ' ἡμῶν κατεχόμενον, ἀγάπην ἄρα, ἣτις οὔτε μολύνεται ὑπ' οὐδεμιᾶς τῶν συμφυῶν εἰς τὴν κοινὴν ἀγάπην κακιῶν καὶ αἰεὶ μᾶλλον αὐξάνεται καταλαμβάνουσα τὸ μέγιστον μέρος τῆς ψυχῆς καὶ εὐρέως δεσπόζουσα αὐτῆς. Πρὸς δ' ἔτι χορηγεῖ τὴν δύναμιν νὰ ἐκτιμῶμεν τὰ πράγματα κατὰ τὴν ἀληθινὴν αὐτῶν ἀξίαν (κατὰ τὴν ἀξίαν, ἣν παρέχει εἰς τὰ πράγματα ἡ θέσις αὐτῶν ἐν τῇ καθολικῇ καὶ ἀναγκαιᾷ τάξει τοῦ σύμπαντος)· κατ' ἀκολουθίαν διδάσκει νὰ φεύγωμεν τὴν ἀτοπίαν τῆς ὑπερβολικῆς ἀγάπης πρὸς πράγματα ἀσταθῆ καὶ μὴ ἐφ' ἡμῖν κείμενα³. Ἡ τελεία γνῶσις καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀγαθὰ δὲν ἀνήκουσι μόνον εἰς τινὰ ἢ εἰς τινὰς ἀλλὰ προσήκουσιν εἰς πάντας· διότι « εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀνήκει τὸ νὰ ἔχη σαφῆ καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς αἰωνίου καὶ ἀπείρου οὐσίας τοῦ θεοῦ »⁴.

1. Αὐτ. 2,47, Demosth.

2. Ἡ ἀπὸ τῆς γνώσεως ἠθικὴ ὠφελεία εἶναι ἀνυπόλογιστος· « Ὁ ὀρθῶς μαθὼν ὅτι πάντα ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς θείας φύσεως καὶ ὅτι γίνονται κατὰ τοὺς αἰωνίους νόμους καὶ κανόνας τῆς Φύσεως, οὗτος οὐδὲν θὰ εὖρη ποτὲ ἀξιὸν μίσους, γέλωτος ἢ καταφρόνησεως, οὐδὲ θὰ ἀλίσθανθῆ οἴκτον πρὸς τινὰ. Θὰ προσπαθῆ δέ, καθ' ὅσον ἐπιτρέπει ἡ ἀνθρώπινη ἀρετή, ἵνα εὖ πράττῃ (εὐτυχῆ), ὡς λέγεται, καὶ χάρῃ » Eth. 4,50; schol. ἐπιθ. καὶ 4,73, schol.

3. Αὐτ. 5,20, schol. « Σημειωτέον ὅτι αἱ ἀσθένειαι καὶ αἱ ἀθυμίαι τῆς ψυχῆς κυριωτάτην πηγὴν καὶ ρίζαν ἔχουσι τὴν ὑπερβολικὴν ἀγάπην πρὸς πρᾶγμα ὑποκείμενον εἰς πολλὰς μεταβολὰς καὶ οὐτινος οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ εἴμεθα κύριοι. Διότι οὐδεὶς ἀνησυχεῖ καὶ ἀδημονεῖ περὶ πράγματος, ὅπερ δὲν ἀγαπᾷ, αἱ δὲ ἀδικίαι καὶ αἱ ὑποψίαι καὶ αἱ ἐχθραὶ καὶ τὰ λοιπὰ δὲν ἔχουσιν ἄλλην αἰτίαν παρὰ τὴν ἀγάπην πρὸς πράγματα, ὧν οὐδεὶς δύναται ἀληθῶς νὰ εἶναι κύριος ». (ἐνθ. ἀνωτ.).

4. Αὐτ. 4,36, schol.

Εἶδη ἐννοιῶν καὶ γνώσεων. Κατὰ τὰ εἰρημμένα αἰδέααι (παραστάσεις) διακρίνονται εἰς δύο κυρίως τάξεις: διότι ἄλλαι μὲν προέρχονται ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ εἶναι συγκεχυμένα καὶ ἀσαφεῖς (φαντασία, δόξα), ἄλλαι δὲ τούναντίον ἐκ τοῦ καθαροῦ νοῦ καὶ εἶναι ἐναργεῖς καὶ σαφεῖς (λόγος). Ὅθεν προκύπτει ἡ περὶ τὴν γνώσιν διαφορά. Ἡ μὲν φαντασία (ἡ κατ' αἰσθησιν ἢ διὰ γενικῶν καὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν γνώσις) ἐμφανίζει τὰ ὄντα ὡς εἶναι πρὸς ἡμᾶς καὶ ἀγνωοῦσα τὰς πραγματικὰς αἰτίας ἐπινοεῖ τὴν τύχην· ὁ δὲ λόγος (ἡ διὰ κοινῶν ἐννοιῶν γνώσις) θεωρεῖ ἕκαστα ὡς εἶναι πρὸς τὸ σύμπαν, ὡς περιεχόμενα ἐν τῷ θεῷ καὶ προερχόμενα ἀναγκαίως ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Ἡ μὲν φαντασία ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον κέντρον τοῦ κόσμου καὶ ἐκλαμβάνει ἐκεῖνον ὡς μέτρον πάντων, ὁ δὲ λόγος ἀνυψοῦται ὑπὲρ τὰ καθ' ἕκαστον καὶ ἀναφέρει πάντα εἰς τὸν θεὸν θεωρῶν αὐτὰ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ αἰωνίου· ἐκείνη μὲν ἐγκρίνει τὰ τελικὰ αἴτια (*causae finales*) καὶ πρεσβεύει τὴν ἐλευθερίαν, οὗτος δ' ἐφαρμόζει τὰ ἀναγκαστικὰ αἴτια (*causae finales*) καὶ πιστεύει εἰς τὴν ἀνάγκην. Τέλος δὲ ὡς κορωνὶς ἐπίκειται ἡ κατ' ἐνόρασιν γνώσις, ἣτις διορᾷ ἀμέσως (ἄνευ συλλογισμῶν) τὴν ἄπειρον καὶ αἰωνίαν οὐσίαν τοῦ θεοῦ· τὸ μερικόν, τὸ τυχαῖον καὶ παροδικόν ἀφανίζεται ἐν τῷ φωτὶ τοῦ αἰωνίου, ἡ διαφορά καθολικοῦ καὶ μερικοῦ αἴρεται καὶ ἡ ἐνότης αὐτῶν ἀμέσως ἐποπτεύεται¹.

Πλάγῃ: Κριτήριον τῆς ἀληθείας.—Πᾶσαι αἰδέααι, καθ' ὅσον ἀναφέρονται εἰς τὸν θεόν, εἶναι ἀληθεῖς² ἐν τῷ

1. Εἰρήσθω ὁμως ὅτι ἡ διάκρισις τῆς κατὰ λόγον γνώσεως καὶ τῆς κατ' ἐνόρασιν δὲν εἶναι εὐκόλος. Διότι πρῶτον μὲν ἀμφοτέρω τὰ εἶδη ταῦτα τῆς γνώσεως δεικνύουσι τὰ πράγματα ὁμοίως ὑπὸ τὸ φῶς τῆς αἰωνιότητος καὶ κατὰ τὴν ἀληθινὴν αὐτῶν ὑπαρξιν· ἔπειτα δὲ ἡ ἐνόρασις εἶναι ἐνταῦθα τοιαύτη (χωρεῖ ἀπὸ τῆς τελείας ἐννοίας θείων τινῶν κατηγορημάτων εἰς τὴν τελείαν γνώσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων), ὥστε δὲν λείπει ἀπ' αὐτῆς ὅλως ἐνέργειά τις τοῦ λογικοῦ.

2. Πᾶσαι αἰδέααι ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχουσαι ἰδέααι (ἐννοιαί) συμφωνοῦσι τελείως

θεῶ δηλαδή, ὅπου αἱ ιδέαι πᾶσαι εἶναι τέλειαι συμφωνοῦσαι κατὰ πάντα πρὸς τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν, δὲν ἐγχωρεῖ τὸ παράπαν ψεῦδος ἢ πλάνη. Αὕτη ἀφορᾷ οὐχὶ εἰς τὸν θεόν, καθ' ὅσον θεωρεῖται ὡς ἄπειρον ὄν, ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον ἐκφράζεται ὑπὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς· ὅπερ σημαίνει ὅτι οὐχὶ ὁ θεὸς ἀλλὰ μόνον ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπόκειται εἰς πλάνην. Ἐγκεῖται δὲ ἡ πλάνη ἢ τὸ ψεῦδος ἐν τῇ ἐλλείψει σαφηνείας καὶ γνώσεως· δὲν εἶναι τι θετικὸν ἀλλ' ἀπλῶς ἀρνητικόν. Αἱ ιδέαι δηλαδή (παραστάσεις) εἶναι τότε ψευδεῖς, ὅταν ὣσιν ἀτελεῖς, ἐλλιπεῖς καὶ συγκεχυμένοι καὶ τούτου ἕνεκα ἐστερημένοι γνώσεως (ὅταν ἄρα μὴ συμφωνῶσι πρὸς τὰ οἰκεῖα ἀντικείμενα¹. Ὄταν, ἐπὶ παραδείγματος, βλέποντες τὸν ἥλιον φανταζώμεθα ὅτι ἀπέχει ἀφ' ἡμῶν περὶ τοὺς πεντακοσίους πόδας, πλανώμεθα διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀγνοοῦμεν τὴν ἀληθῆ ἀπόστασιν, ἦτοι διότι στερούμεθα γνώσεως².

Ἡ ἀκρίβεια ἀπαιτεῖ ὅπως προέλθωμεν εἰς συμπλήρωσιν τῶν εἰρημένων. Διότι ἡ πλάνη εἶναι μὲν στέρησις γνώσεως (*privatio cognitionis*), οὐχὶ δ' ὅμως ἀπόλυτος ἀλλὰ μόνον σχετικὴ στέρησις· εἶναι σχετικὴ ἄγνοια, οὐχὶ ἀπόλυτος (*absoluta ignorantia*), διότι ἄλλο ἄγνοια καὶ ἄλλο πλάνη (*diversa enim sunt ignorare et errare*). Ὄπου λείπει πᾶσα γνῶσις, ὅπου κρατεῖ τελεία ἄγνοια, ἐκεῖ εἶναι ἀδύνατος ἡ πλάνη³. Ἡ πλάνη λοιπὸν προϋποθέτει ποιάντινα γνῶσιν καὶ δὴ καὶ γνῶσιν τοῦ πρώτου εἴδους, τουτέστιν ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένην παράστασιν καὶ γνῶσιν⁴. Πλὴν ὅμως καὶ ἡ

πρὸς τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἀληθεῖς. (αὐτ. 2,32, schol).

1. Αὐτ. 2,35 « *Falsitas consistit in cognitionis privatione, quam ideae in adaequatae sive mutilatae et confusae involvunt* ».

2. Ἐπιφαινομένη ἡ ἀλήθεια καταλαμβάνει τὴν θέσιν τῆς ἐλλιποῦς ιδέας, ἣτις ὅμως δὲν ἀφανίζεται ὑπ' ἐκείνης ἀλλὰ παραμένει ὡς δοξασία προελθοῦσα ἐκ τῆς κατ' αἴσθησιν (ὀπτικῆς) παρατηρήσεως (2,35, schol. 4,1, schol.).

3. Αὐτ. 2,35, Demon. καὶ schol.—Ἡ πλάνη ἀποκλείεται ἀπὸ τῆς ἀπολύτου ἀγνοίας, ὡς καὶ ἀπὸ τῆς τελείας γνώσεως.

4. Αὐτ. 2,41 « Ἡ γνῶσις τοῦ πρώτου εἴδους εἶναι ἡ μόνη αἰτία τοῦ ψεύ-

άσαφής παράστασις δὲν εἶναι πάντοτε καὶ κατ' ἀνάγκην σφαλερὰ καὶ πεπλανημένη, ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν μὴ ἔχωμεν ἐπίγνωσιν τῆς ἀτελείας αὐτῆς καὶ ἐπομένως ἐκλαμβάνωμεν ταύτην ὡς τελείαν καὶ ἀληθῆ¹.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς πλάνης ἢ τοῦ ψεύδους. Νῦν δ' ἐρωτᾶται ποῖόν τι τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας. Κριτήριον τῆς ἀληθείας θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Σπινόζα, καθὰ ἤδη καὶ ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου, αὐτὴ αὕτη ἢ ἀλήθεια διὰ τῆς προσηκούσης αὐτῇ ἐναργείας². Ὁ ἔχων, λέγει, ἔννοιαν (ιδέαν) ἀληθῆ γινώσκει συγχρόνως ὅτι αὕτη εἶναι ἀληθῆς οὐδὲ δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ πράγματος³. Καὶ ποῖον ἄλλο κριτήριον τῆς ἀληθείας δύναται νὰ ὑπάρχῃ λαμπρότερον καὶ ἀσφαλέστερον παρὰ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν ; « Ὡς τὸ φῶς ἀποκαλύπτει ἑαυτό τε καὶ τὸ σκότος, οὕτω καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι γνώμων καὶ κανὼν ἑαυτῆς τε καὶ τοῦ ψεύδους »⁴.

Ἄλλως δὲ ἡ ἀληθῆς ιδέα — κατὰ τὴν λίαν εἰκονικὴν ἔκφρασιν τοῦ φιλοσόφου — δὲν εἶναι ὡς τις βωβὴ καὶ ἄλαλος ζωγραφικὴ εἰκὼν, ἀλλ' εἶναι αὐτὴ ἡ νόησις, νοητικὴ ἐνέργεια, ζῶσα δηλονότι καὶ βοῶσα ἐσωτερικὴ δύναμις δι' ἑαυτῆς ἐπιβαλλομένη

δους, ἡ δὲ (γνῶσις) τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου εἴδους εἶναι ἀναγκαίως ἀληθῆς.

1. Αὐτ. 2,17, schol.

2. Ἡ ψυχὴ ἡμῶν, καθ' ὅσον ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων κατὰ τρόπον ἀληθῆ, εἶναι μέρος τῆς ἀπείρου νοήσεως τοῦ θεοῦ· διὸ καὶ ἀναγκαίως αἰσαφεῖς καὶ εὐκρινεῖς ἔννοιαι (*clarae et distinctae ideae*) τῆς ψυχῆς εἶναι οὕτως ἀληθεῖς, ὡς αἱ ἔννοιαι τοῦ θεοῦ. (2, 43, schol. πρβλ. 2, 11, corol.).

3. Ὁ ἔχων ἀληθῆ τινα ἔννοιαν γινώσκει ὅτι αὕτη ἔχει τὴν ὑψίστην βεβαιότητα. Διότι τὸ νὰ ἔχη τις ἀληθῆ ἔννοιαν σημαίνει, οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅτι γινώσκει τὸ πρᾶγμα τελείως καὶ ἄριστα· « τὶς δύναται νὰ γινώσκῃ ὅτι εἶναι βέβαιος περὶ τινος πράγματος, ἐὰν μὴ πρότερον εἶναι βέβαιος περὶ τοῦ πράγματος τούτου ; ». (2, 43, schol.). Ἐν ἄλλοις λόγοις εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν συμπαρομαρτεῖ πάντοτε ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας τῆς γνώσεως.

4. Ἐνθ. ἄνωτ. « Sane sicut lux se ipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi est ».

καὶ κατασπῶσα εἰς συγκατάθεσιν. Ἡ ἀληθὴς ἰδέα ἔχει πρὸς τὴν ψευδῆ ὡς τὸ « εἶναι » πρὸς τὸ « μὴ εἶναι », τὸ φῶς πρὸς τὸ σκότος, ἡ δύναμις πρὸς τὴν ἀδυναμίαν. Δὲν ἔχει λοιπὸν ἀνάγκην κυρώσεως καὶ ἐπιβεβαιώσεως, διότι εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια^{1.2}.

“Ὅπως ἂν ποτ’ ᾖ, ἔσχατος τῆς γνώσεως σκοπὸς εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατόν τελεία ἔνωσις τοῦ μερικοῦ μετὰ τοῦ ἐνιαίου ὅλου, ἡ ἐποπτεία τοῦ ἐνιαίου καὶ καθολικοῦ, ἐπιτυγχανομένη εἴτε διὰ λογικῆς μεθόδου εἴτε διὰ μυστικῆς ἐκστάσεως· ἀφετηρίαν δὲ ἀποτελεῖ ἡ πεποίθησις ὅτι πρὸς τοὺς τύπους καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νοήσεως ἀντιστοιχοῦσι τύποι καὶ ἀρχαὶ τῆς ὑπάρξεως, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχει παραλληλία καὶ συμφωνία ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου.

5. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΘΗ

Συναισθηματά.— Εἰς τὴν γνωστικὴν τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν, καθ’ ἣν αὕτη κτᾶται ἀσαφεστέρας ἢ σαφεστέρας παραστάσεις, ἐπακολουθοῦσιν ἀντίστοιχοι ψυχικαὶ διαθέσεις, δύ-

1. Αὐτ. 2, 43, schol.

2. Ἡ περὶ ἀληθείας διδασκαλία τοῦ Σπινόζα εἶναι ἡ ἐγκριτος (κλασσικὴ) καὶ πλατωνικὴ, ἐκπρεπὴς καὶ λαμπρά, ὀρθὴ καὶ καθ’ ἡμᾶς ἀνεπίδεκτος ἀμφιλογίας. Διότι ἀλήθεια ἀντικειμενικὴ βεβαίως ὑπάρχει, ἣν μόνον οἱ ἄκροὶ σκεπτικοὶ ἀρνοῦνται· εἶναι δὲ αὕτη ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων. Ὄταν τὴν οὐσίαν ταύτην συλλάβωμεν διὰ τῆς νοήσεως, ἦτοι ὅταν σχηματίσωμεν ἔννοιαν (ιδέαν) ἀκριβῆ καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν οὐσίαν, τότε κατέχομεν αὐτὴν καὶ γινώσκομεν τὴν ἀλήθειαν. Ἀλήθεια ἄρα, ὡς πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι ἡ νοερὰ σύλληψις τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, τῆς ἀντικειμενικῆς δηλονότι ἀληθείας. Εἶναι δὲ ἡ οὐσία (ὡς ἀλήθεια) φῶς πνευματικόν, ὑφ’ οὗ περιλάμπεται καὶ καταυγάζεται ὁ νοῦς καὶ ὅλη ἡ ψυχὴ ἡμῶν, ὅταν κοινωνήσῃ πρὸς τὴν οὐσίαν ἐκείνην· νοῦς καὶ ψυχὴ γίνεται ἓν, ἐνοῦται μετὰ τῆς οὐσίας.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀποφαίνεται ὁ ὀρθὸς λόγος, ἡ ὑγιὴς τοῦ ἀνθρώπου διάννοια. Ἄλλ’ ἄλλα καὶ παράδοξα δοξάζουσιν οἱ « σκεπτικοὶ » καὶ οἱ « ὑποκειμενισταί »· κατὰ μὲν ἐκείνους δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια, κατὰ δὲ τούτους παράγεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου !

σάρεστοι ἢ εὐάρεστοι; συναισθημάτᾳ δηλονότι καὶ πάθη, ἐμφαντικὰ τῆς καταστάσεως τοῦ σώματός καὶ τῆς ψυχῆς. Περὶ τούτων, ὡς ἐχόντων μεγάλην ἐπὶ τὴν ἠθικὴν ῥοπήν, διέλαβεν ὁ Σπινόζας διεξοδικῶς καὶ ἐπιμελῶς¹, οὐχὶ μὲν ἐν στενῇ πάντοτε πρὸς τὰς ὄντολογικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς συναφεία, ἀλλὰ πάντως μετὰ περισσῆς ἀγχινοίας, λεπτῆς παρατηρήσεως καὶ βαθείας γνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Οἱ πλεῖστοι, λέγει, τῶν περὶ συναισθημάτων καὶ τοῦ τρόπου τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων γράψάντων ἐκλαμβάνουσιν αὐτὰ οὐχὶ ὡς φυσικὰ καὶ εἰς τοὺς κοινούς τῆς φύσεως νόμους ὑποκείμενα πράγματα ἀλλ' ὡς ἔξω τῆς φύσεως εὐρισκόμενα· φαίνονται δὲ θεωροῦντες τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ φύσει οἷονεὶ ἀποτελοῦντα κράτος ἐν κράτει, διαταράττοντα μᾶλλον τὴν τάξιν τῆς φύσεως ἢ στοιχοῦντα εἰς αὐτήν, ἔχοντα δ' ἐν ταῖς πράξεσιν ἀπόλυτον ἐξουσίαν οὐδ' ἐξ ἄλλου τινός ἀλλὰ μόνον ἐξ ἑαυτοῦ κινούμενον. Οἱ πολλοὶ λοιπὸν τὴν αἰτίαν τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας καὶ ἀσταθείας δὲν ἀποδίδουσιν εἰς τὴν γενικὴν τῆς φύσεως δύναμιν ἀλλ' εἰς τὰ ἐλαττώματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣν διὰ τοῦτο οἰκτίρουσι καὶ μνηκτερίζουσι, περιφρονοῦσι καὶ κακίζουσι· τὸν δὲ γινώσκοντα εὐγλωττότερον καὶ ὀξύτερον νὰ σκώπτῃ τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς θεωροῦσιν ὡς ἄνθρωπον θεῖον². "Ὅθεν προτιμῶσι νὰ καταρῶνται καὶ νὰ περιγελῶσι τὰ συναισθηματα καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἀντὶ τοῦ νὰ ἐρευνήσωσι καὶ κατανοήσωσιν αὐτάς³.

1. Τοῦτο ἐποίησεν ἐν τῷ τρίτῳ μάλιστα μέρει τῆς Ἠθικῆς.

2. Ὁμολογεῖ μὲν ὁ φιλόσοφος ὅτι δὲν λείπουσιν ἄνδρες ἱκανὰ περὶ τοῦ ὀρθοῦ τρόπου τοῦ βίου γράψαντες καὶ συνετὰς συμβουλάς παρασχόντες· ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι τὴν φύσιν καὶ τὴν δύναμιν τῶν συναισθημάτων, ὡς καὶ τὴν ἀντίδρασιν τῆς ψυχῆς πρὸς μετριασμὸν αὐτῶν, οὐδεὶς μέχρι τοῦδε καθώρισε. Δὲν ἀγνοεῖ βεβαίως ὅτι ἤδη ὁ Καρτέσιος ἐπεχείρησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ ἀνθρώπινα πάθη ἐκ τῶν πρώτων αὐτῶν αἰτιῶν καὶ νὰ δείξῃ πῶς θὰ δυνηθῇ ἡ ψυχὴ νὰ δεσπόσῃ ὅλως αὐτῶν· πλὴν φρονεῖ ὅτι « οὐδὲν ἄλλο ἐκεῖνος κατῴρθωσε νὰ ἀποδείξῃ παρά τὴν ὀξύτητα (acumen) τῆς μεγάλης αὐτοῦ διανοίας (Eth. 3. Πρόλ.).

3. Ἐνθ. ἄνωτ.

Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ Σπινόζας γνωματεύει ὅτι οὐδὲν ἐν τῇ φύσει τελεῖται δυνάμενον νὰ ἀποδοθῆ εἰς ἐλάττωμα αὐτῆς· διότι ἡ φύσις εἶναι πάντοτε ἡ αὐτὴ καὶ πανταχοῦ ἐνιαία, ἡ δὲ δύναμις καὶ δραστικὴ ἐνέργεια αὐτῆς, τουτέστιν οἱ τῆς φύσεως νόμοι καὶ κανόνες, καθ' οὓς πάντα γίνονται καὶ μεταβάλλονται, εἶναι πανταχοῦ καὶ πάντοτε οἱ αὐτοί. Κατ' ἀκολουθίαν δ' εἰς καὶ μόνος ὑπάρχει τρόπος πρὸς κατανόησιν οἰουδήποτε πράγματος καὶ ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ἡ σπουδὴ τῶν καθολικῶν νόμων καὶ κανόνων τῆς φύσεως. Τὰ συναισθήματα λοιπὸν καὶ πάθη, καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα, ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης καὶ δυνάμεως τῆς φύσεως, ἐξ ἧς καὶ τὰ λοιπὰ καθ' ἕκαστα· ἔχουσι καὶ τὰ συναισθήματα ὠρισμένας αἰτίας, δι' ὧν νοοῦνται, καὶ ὠρισμένας ιδιότητας ἀξίας μελέτης.

Τοιαῦτα γνωματεύων ὁ φιλόσοφος ἐπιχειρεῖ νὰ διαλάβῃ περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς δυνάμεως τῶν συναισθημάτων κατὰ τὴν συνήθη αὐτῶ γεωμετρικὴν μέθοδον (ἣν μετῆλθεν ἤδη πραγματευόμενος περὶ θεοῦ καὶ ψυχῆς), ἀναλύων, ὡς λέγει, τὰς πράξεις καὶ τὰς ὀρέξεις τῶν ἀνθρώπων, ὡσεὶ προέκειτο περὶ γραμμῶν, ἐπιφανειῶν καὶ σωμάτων¹. Δὲν σκώπτει λοιπὸν τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ διερευνᾷ αὐτάς, τὰ δὲ συναισθήματα καὶ πάθη (ἀγάπην, μῖσος, ὀργήν, φθόνον κττ.) θεωρεῖ οὐχὶ ὡς ἐλαττώματα (vitia) ἀλλ' ὡς ιδιότητας (proprietaes) τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· εἰς ταύτην δὴ ἀνήκουσι τὰ συναισθήματα οὕτως ἀναγκαίως, ὡς ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀέρος ἢ θερμότης καὶ τὸ ψῦχος καὶ ἄλλαι ιδιότητες, αἵτινες, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἀπρόσφοροι, τυγχάνουσιν οὖσαι ἀναγκαῖαι².

Γένεσις τῶν συναισθημάτων.—Ἐὰν ὑπῆρχεν ἡ

1. Θὰ φανῆ, λέγει, εἰς πολλοὺς παράδοξον ὅτι ἐπιχειρῶ νὰ πραγματευθῶ κατὰ μέθοδον γεωμετρικὴν περὶ τῶν ἐλαττωμάτων καὶ τῆς μωρίας τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι θέλω νὰ ἀποδείξω κατὰ λογικὸν τρόπον πράγματα, ἅτινα, κατ' αὐτούς, ἀντιμάχονται πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἅτινα φωνασκοῦντες ἀποκαλοῦσι μάταια, ἄτοπα καὶ φρικτὰ (ἐνθ. ἄνωτ.).

2. Eth. 3, ἐν ἀρχῇ, πρβλ. Tract. polit. introd. 14.

ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἀνεξάρτητος, δὲν θὰ ὑπῆρχον κατ' ἀνάγκην συναισθήματα καὶ πάθη. Nūn δ' ὁμοῦς, ὡς οὕσα τρόπος καὶ οὐχὶ οὐσία, μετέχει τῆς γενικῆς τῶν ὄντων ἀλληλουχίας, ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο πάσχει. Τὸ ἀνθρώπινον δηλαδὴ σῶμα δύναται νὰ ὑποστῇ πολλαῖς τροποποιήσεσιν καὶ μεταβολαῖς, δι' ὧν ἢ τοῦ ἐνεργεῖν δύνάμις αὐτοῦ αὐξάνεται ἢ ἐλαττοῦται, προάγεται ἢ κωλύεται. Εἰς δὲ τὰς τροποποιήσεσιν ταύτας τοῦ σώματος ἀντιστοιχοῦσιν ἀνάλογοι τροποποιήσεσιν τῶν παραστάσεων τῆς ψυχῆς. Ἐκάστη τοιαύτη τροποποίησις χαρακτηρίζεται διὰ τῆς λέξεως *πάθημα* (*pathema*) ἢ *πάθος* (*passio*) τῆς ψυχῆς, ἢ *συναίσθημα* (*affectus*, *affectio*)¹. Ἡ ψυχὴ λοιπόν, ὑπάρχουσα μέρος τῆς φύσεως καὶ ἠρτημένη ἐξ ἄλλων, περιέχει ἐν ἑαυτῇ *πάθη*, παθήματα, ἅτινα εἶναι ἐπακολούθημα τῆς πεπερασμένης τοῦ ἀνθρώπου φύσεως².

Τὰ πράγματα ἕκαστα ἔχουσι παθητικὴν φύσιν, διότι εἶναι ἐπιδεκτικὰ ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως· παθητικὰ δὲ ὄντα ὑπάρχουσι φθαρτά· καὶ ὅπως γεννῶνται δι' ἐξωτερικῆς αἰτίας οὕτω καὶ καταστρέφονται. Ὅντως δ' ἕκαστον μερικὸν δύναται νὰ πάθῃ καὶ νὰ φθαρῇ μόνον ὑπὸ ἐξωτερικῆς αἰτίας, οὐχὶ δὲ δι' ἑαυτοῦ· διότι ἐκ φύσεως δὲν αἶρει ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου θέτει ἕκαστον τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, δὲν φθείρει ἑαυτὸ ἀλλὰ τείνει, καθ' ὅσον δύναται, εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξιν· ἢ τάσις αὕτη καὶ προσπάθεια εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ «ἡ πραγματικὴ οὐσία αὐτοῦ τοῦ πράγματος» (*ipsius rei actualis essentia*)³. Ἀποβλέπει δὲ ἡ πρὸς διατήρησιν

1. Αὐτ. 3, Def. 3. Postul. 1, ἰδὲ καὶ τὸ τέλος τοῦ τρίτου μέρους. *Affect. General. definit.*, ἐνθα τὸ *affectus* ὀρίζεται ὡς «*animi pathema*», «*passio animi*».

2. Αὐτ. 3, 3, schol. «Βλέπομεν ὅτι τὰ πάθη (*passiones*) μόνον κατὰ τοσοῦτον ἀναφέρονται εἰς τὴν ψυχὴν, καθ' ὅσον αὕτη ἐμπεριέχει ἄρνησιν, ἥτοι καθ' ὅσον θεωρεῖται μέρος τῆς Φύσεως, ὅπερ καθ' ἑαυτὸ καὶ ἄνευ τῶν ἄλλων πραγμάτων δὲν δύναται νὰ νοηθῇ σαφῶς καὶ εὐκρινῶς. Θὰ ἡδυνάμην δὲ κατὰ τὸν λόγον τοῦτον νὰ ἀποδείξω ὅτι τὰ πάθη ἀνήκουσιν ὡσαύτως εἰς τὰ πράγματα ἕκαστα, ὡς καὶ εἰς τὴν ψυχὴν, καὶ ὅτι κατ' ἄλλον τρόπον δὲν δύναται νὰ νοηθῶσιν».

3. Αὐτ. 3, 4. 6. αὐτ. 7, schol. «*conatus, quo in suo esse perseverare*

ἑαυτοῦ τάσις παντός πράγματος οὐχὶ εἰς ὠρισμένον ἀλλ' εἰς ἀόριστον χρόνον· ἐὰν μηδεμία ἐξωτερικὴ αἰτία καταστρέψῃ πράγμα τι, τοῦτο διὰ τῆς δυνάμεως τῆς αὐτοσυντηρησίας θὰ ἐξακολουθῇ νὰ ὑπάρχῃ πάντοτε¹. Καὶ ὅπως πάντα οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος τείνει εἰς τὴν ἐπ' ἀπειρον συντήρησιν ἑαυτοῦ, εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως².

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος τάσις πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, καθ' ὅσον μὲν ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ψυχὴν, καλεῖται β ο ὑ λ η σ ι ς (voluntas)· καθ' ὅσον δὲ ἀναφέρεται εἰς τὴν ψυχὴν ἅμα καὶ τὸ σῶμα, λέγεται ὄ ρ ε ξ ι ς (appetitus). Ἡ ὄρεξις δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ ἧς ἀπορρέουσιν ἀναγκαίως πάντα ὅσα συντελοῦσιν εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ. Ὅταν δ' εἶναι ἡ ὄρεξις συνειδητὴ, λέγεται ἐπιθυμία (cupiditas)³. Ὅπερ λοιπὸν βουλόμεθα καὶ σφόδρα ἐπιθυμοῦμεν εἶναι ἡ διατήρησις καὶ τελείωσις τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως. Καὶ τὸ μὲν προάγον αὐτὴν ὀνομάζεται ἀ γ α θ ὸ ν⁴, τὸ δὲ κωλύον, κακὸν (malum)⁵. Ὡστε αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἤρτηνται ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐπιθυμίας, οὐχὶ τἀνάπαλιν. Βουλόμεθα, ὀρεγόμεθα, ἐπιθυμοῦμέν τινος οὐχὶ διότι κρίνομεν αὐτὸ ὡς ἀγαθόν, ἀλλὰ τὸναντίον κρίνομέν τι ὡς ἀγαθόν, διότι βουλόμεθα, ὀρεγόμεθα, ἐπιθυμοῦμεν αὐτοῦ⁶. Οὕτω πως

conatur, nihil est praeter ipsius rei datam sive actualem essentiam »:

1. Αὐτ. 3, 8.

2. Ἡ ἔννοια τῆς πρὸς αὐτοσυντηρησιν ὁρμῆς εἶναι μὲν παλαιὰ καὶ κρατεῖ μάλιστα παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Σπινόζα ταυτίζεται πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Οὕτω δ' ὁμοῦς μετέθηκεν ὁ φιλόσοφος τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἀπὸ τῆς νοήσεως εἰς τὴν βούλησιν.

3. Αὐτ. 3, 9, schol. αὐτ. Affect. def. 1. « cupiditas est ipsa hominis essentia, quatenus ex data quacumque ejus affectione determinata concipitur ad aliquid agendum », ἦτοι ἐπιθυμία εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅσον νοεῖται ὡς κινουμένη ἐκ τινος (οἴασθῆποτε) καταστάσεως αὐτοῦ, ὅπως ἐνεργήσῃ τι.

4. Αὐτ. 3, 39, schol. « Διὰ τῆς λέξεως ἀ γ α θ ὸ ν (bonum) ἐννοῶ πᾶν εἶδος χαρᾶς καὶ τὸ συντελοῦν εἰς αὐτὴν, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἀποπληροῦν οἶονδῆποτε πόθον.

5. Ἐνθ. ἀνωτ. « διὰ τῆς λέξεως κ α κ ὸ ν (malum) ἐννοῶ πᾶν εἶδος λύπης καὶ ἰδίᾳ ὅ,τι ματαιοῖ τὴν ἀποπλήρωσιν πόθου τινός ».

6. Αὐτ. 3, 9, schol. πρβλ. καὶ 3, 39, schol. « κατὰ ταῦτα ἕκαστος κρίνει,

τὸ ἀγαθὸν τὸ κακὸν εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὴν ἔφεσιν καὶ ἐπιθυμίαν ἐκάστου· ὁ μὲν φιλάργυρος θεωρεῖ ὡς ἀγαθὸν τὴν ἀφθονίαν χρημάτων καὶ κακὸν τὴν ἔλλειψιν αὐτῶν· ὁ δὲ φιλόδοξος νομίζει ἀγαθὸν μὲν τὴν δόξαν, κακὸν δὲ τὴν ἀδοξίαν καὶ αἰσχύνην· ὁ δὲ φθονερός πάλιν ὑπολαμβάνει ὡς ἀγαθὸν μὲν τὴν δυστυχίαν τοῦ ἄλλου, ὡς κακὸν δὲ τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ^{1.2}. Συνελόντι δ' εἰπεῖν ὁ ἄνθρωπος, παραπλησίως πρὸς τὰ ἄλλα, τείνει εἰς αὐτοσυντηρησίαν, ἢ δὲ οὐσία αὐτοῦ εἶναι ἢ συνειδητὴ τάσις ἢ βούλησις πρὸς διατήρησιν καὶ προαγωγὴν ἑαυτοῦ.

Συναισθήματα καὶ εἶδη αὐτῶν.—Ἐκ τῆς φυσικῆς καὶ πρὸς αὐτοσυντηρησίας ὁρμῆς προέρχονται τὰ συναισθήματα καὶ πάθη. Ταῦτα εἶναι, κατὰ τὰ εἰρημένα, καταστάσεις τοῦ σώματος καὶ ἔννοιαι (ιδέαι) τῶν καταστάσεων τούτων, προάγουσαι ἢ κωλύουσαι τὴν πρὸς ἐνέργειαν δύναμιν. « Συναισθήματα (affectus) λέγω—παρατηρεῖ—τὰς καταστάσεις τοῦ σώματος, δι' ὧν ἢ πρὸς ἐνέργειαν δύναμις αὐτοῦ αὐξάνεται ἢ ἐλαττοῦται, προάγεται ἢ κωλύεται, ἅμα δὲ τὰς ἐννοίας (ιδέας) τῶν καταστάσεων τούτων»³. Ἐάν τι αὐξάνῃ ἢ ἐλαττοῖ, προάγῃ ἢ κωλύῃ τὴν πρὸς ἐνέργειαν δύναμιν τοῦ σώματος, ἢ ἔννοια τοῦ αὐτοῦ πράγματος αὐξάν-

ἦτοι ἐκτιμᾷ, κατὰ τὰ οἰκεῖα συναισθήματα, τί εἶναι ἀγαθὸν καὶ τί κακόν, τί κρεῖττον καὶ τί χεῖρον, τί ἀριστον καὶ τί κάκιστον ».

1. Αὐτ. 3, 39, schol.

2. Τούτων οὕτως ἐχόντων τὸ ἀγαθόν, ὡς καὶ τὸ κακόν, δὲν εἶναι τί ἀντικειμενικὸν καὶ ἀπόλυτον, ἀλλὰ μόνον ὑποκειμενικὸν καὶ σχετικὸν πρὸς ἕκαστον, ἀνάλογον δηλαδὴ ἢ μᾶλλον τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν (ὑποτιθεμένην) ὠφέλειαν ἢ ζημίαν ἐκάστου ἀνθρώπου. Καθορίζονται δ' αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ οὐχὶ ὑπὸ τῆς νοήσεως ἀλλ' ὑπὸ τῆς βουλήσεως (ἐπιθυμίας). Ἐμφανίζεται ἄρα ὁ φιλόσοφος ἐνταῦθα παραδόξως ὡς βουλευσιάρχικος.

3. Αὐτ. 3, Def. 3. « Per affectum intelligo corporis affectiones, quibus ipsius corporis agendi potentia augetur vel minuitur, juvatur vel coërcetur, et simul earum affectionum ideas ». Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου γίνεται φανερόν ὅτι τὸ συναισθημα προϋποθέτει νοητικὴν ἐνέργειαν, δι' ἧς ἢ ψυχὴ λαμβάνει γνῶσιν τοῦ κατὰ πόσον προάγεται ἢ δὲν προάγεται ὁ ψυχοφυσικὸς ὀργανισμός.

νει ἢ ἐλαττοῖ ὡσαύτως, προάγει ἢ κωλύει ἐπ' ἴσης, τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς.¹

Ἐνταῦθα ἡ ψυχὴ ὑφίσταται πολλὰς μεταβολὰς (mutationes) καὶ ὅτε μὲν μεταβαίνει εἰς μείζονα ὅτε δὲ εἰς ἐλάττονα τελειότη-
τα. Ἡ μὲν εἰς μείζονα τελειότητα μετάβασις² τῆς ψυχῆς εἶναι
χαρά, εὐθυμία (laetitia), ἡ δὲ εἰς ἐλάττονα τελειότητα μετά-
βασις εἶναι λύπη, ἀθυμία (tristitia)³. Τὸ συναίσθημα τῆς χα-
ρᾶς, ὅταν ἀναφέρηται εἰς τὴν ψυχὴν ἅμα καὶ τὸ σῶμα, καλεῖται
γαργαλισμὸς (titillatio) ἢ ἰλαρότης (hilaritas)· τὸ
δὲ συναίσθημα τῆς λύπης ἐν παραπλησίᾳ περιπτώσει ὀνομάζεται
ὀδύνη, θλίψις (dolor) ἢ βαρυθυμία, μελαγχολία (me-
lancholia). Ὅπως ἂν ἔχη, πόθος καὶ χαρὰ καὶ λύπη εἶναι αἱ κύ-
ριαι καὶ θεμελιώδεις ἀρχαί, ἐξ ὧν προέρχονται τὰ παντοῖα καὶ
ποικίλα τῆς ψυχῆς συναισθήματα καὶ πάθη. Ταῦτα πάντα εἶναι
ἀναγκαῖα ἐπακολουθήματα τοῦ σφοδροῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
πόθου, ὅπως ἐπιδιώκη μὲν τὴν χαρὰν ἀποφεύγη δὲ τὴν λύπην⁴.

Ἄγápη καὶ μῖσος.—Ἐν τῇ φύσει ἡμῶν κεῖται, ὅπως
ἐπιζητῶμεν τὰ ὠφέλιμα καὶ εὐάρεστα, ὅπως τείνωμεν εἰς τὸ
νὰ δεχώμεθα καὶ διατηρῶμεν τὰ παραίτια χαρᾶς, τὰ προβιβα-
στικὰ τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, τοῦναντίον δὲ νὰ ἀρνώμεθα καὶ

1. Τοῦτο εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν γνώριμον ἤδη ἀπόφασιν, καθ' ἣν ἡ
τάξις καὶ ἀλληλουχία τῶν ἐννοιῶν εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν
τῶν πραγμάτων. Ἄλλως δέ, ὅσῳ ἐπιτηδειότερον εἶναι τὸ σῶμα εἰς τὸ νὰ δέ-
χεται ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις τόσῳ ἐπιτηδειότερα εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ εἰς τὸ
σχηματίζειν ἐννοίας (αὐτ. 3, 11).

2. Γίνεται ἐνταῦθα λόγος περὶ μεταβάσεως· διότι, ὡς προσφυῶς
παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος, χαρὰ δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ τελειότης. Ἐὰν δηλαδὴ ὁ ἄν-
θρωπος ἐγεννᾶτο μετὰ τῆς τελειότητος, πρὸς ἣν νῦν τείνει, θὰ κατεῖχεν
αὐτὴν χωρὶς νὰ ἔχη τὸ συναίσθημα τῆς χαρᾶς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ χαρὰ ἐγκει-
ται οὐχὶ ἐν αὐτῇ τῇ τελειότητι ἀλλ' ἐν τῇ μεταβάσει καὶ πορείᾳ πρὸς αὐ-
τήν. (αὐτ. 3, affect. defin. 3, explicat.).

3. Αὐτ. 3, 11, schol. « Per laetitiam intelligo passionem, qua mens ad
majorem perfectionem transit. Per tristitiam autem passionem, qua
ipsa ad minorem transit perfectionem.

4. Αὐτ. 3, Affect. definit. 1 – 4.

ἀποκρούωμεν τὰ πρόξενα λύπης, τὰ παρακωλυτικά τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐπιδόσεως ἡμῶν¹. Ἐκ τοῦ πόθου δηλαδή τῆς διατηρήσεως καὶ τῆς προόδου ἡμῶν διατιθέμεθα μὲν εὐαρέστως πρὸς τὰ παραίτια τῆς χαρᾶς, ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ διακείμεθα δυσαρέστως πρὸς τὰ πρόξενα λύπης· ἐντεῦθεν ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος. Ἀγάπη (*amor*) εἶναι « χαρὰ συνοδευομένη ὑπὸ τῆς παραστάσεως ἐξωτερικῆς αἰτίας »· μῖσος δὲ (*odium*) εἶναι « λύπη παρομαρτοῦσα εἰς τὴν παράστασιν ἐξωτερικῆς αἰτίας »².

Καὶ ὅ,τι δὲ κατὰ τύχην συνάπτεται ἢ ὁμοιάζει πρὸς τὸ αἴτιον χαρᾶς ἢ λύπης ἡμῶν, ἀγαπῶμεν ἢ μισοῦμεν³. ἡ τοιαύτη ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος, ὧν ἡ αἰτία πολλάκις λανθάνει, ὀνομάζεται συμπάθεια ἢ ἀντιπάθεια. Ἡ συμπάθεια (*sympathia*) ἢ κλίσις (*propensio*) εἶναι χαρὰ ἀκολουθοῦσα εἰς τὴν παράστασιν πράγματος, ὅπερ εἶναι κατὰ τύχην (*per accidens*) αἰτία χαρᾶς. Ἡ δὲ ἀντιπάθεια (*antipathia*) ἢ ἀποστροφὴ (*aversio*) εἶναι λύπη παρεπομένη εἰς τὴν παράστασιν πράγματος, ὅπερ εἶναι κατὰ σύμπτωσιν αἰτία λύπης⁴.

1. Αὐτ. 3, 12. « Ἡ ψυχὴ τείνει, ὅσον δύναται, εἰς τὸ νὰ φαντάζεται ὅσα αὐξάνουσιν ἢ προάγουσιν τὴν πρὸς ἐνέργειαν δύναμιν τοῦ σώματος » Πρβλ. καὶ 3, 13.

2. Αὐτ. 3, 13, schol. « *A m o r* nihil aliud est quam laetitia, concomitante idea causae externae ; et *O d i u m* nihil aliud quam tristitia, concomitante idea causae externae ». Πρβλ. αὐτ. *Affect. defin.* 6 καὶ 7. Ὁ ὀρισμὸς οὗτος — παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ οἰκείῳ ὀρισμῷ (3, 13, schol.) — ἐρμηνεύει λίαν σαφῶς τὴν οὐσίαν τῆς ἀγάπης, ἐνῶ ὁ ὑπ' ἄλλων παρεχόμενος ὀρισμὸς αὐτῆς ὡς « θελήσεως τοῦ ἀγαπῶντος ὅπως ἐνωθῆ μετὰ τοῦ ἀγαπωμένου », ἐκφράζει οὐχὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἀγάπης ἀλλὰ μόνον ἰδιότητα αὐτῆς ».

3. Οἷονδῆποτε πρᾶγμα δύναται κατὰ τύχην νὰ καταστῆ αἴτιον χαρᾶς ἢ λύπης ἢ ἐπιθυμίας, καθ' ὅσον φανταζόμεθα ὅτι ὁμοιάζει πρὸς ἀντικείμενον διεγείρον συνήθως εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν χαρὰν ἢ λύπην, ἢ πόθον, εἰ καὶ ἐκεῖνο, καθ' ὃ ὑπάρχει ἢ ὁμοιότης, δὲν εἶναι γενεσιουργὸς αἰτία (*causa efficiens*) τῶν συναισθημάτων τούτων. Ὅθεν πράγματα, καθ' ἑαυτὰ ἀδιάφορα, ἐμποιοῦσιν ἡμῖν χαρὰν ἢ λύπην ἀπλῶς καὶ μόνον διότι ἔχουσιν ὁμοιότητά τινα πρὸς πράγματα παράγοντα ἡμῖν τοιαῦτα συναισθήματα. (αὐτ. 3, 15 καὶ 16).

4. Ἐντεῦθεν νοεῖται, πῶς συμβαίνει ὥστε νὰ ἀγαπῶμεν ἐνίοτε ἢ νὰ μισῶμεν